

2. LA LITERATURA PER A INFANTS I JOVES

2.1 El concepte de literatura infantil i juvenil

Actualment hi ha una tendència a considerar la Literatura Infantil i Juvenil (LIJ) com un gènere literari (Teixidor, 2002). Una raó de pes per considerar aquesta literatura com un gènere nou és el fet que, des d'una perspectiva històrica, fins fa ben poc, els infants i els adolescents (sobretot aquests últims) no existien com a categories diferenciades com a tals. El mateix concepte d'adolescència és una invenció recent. La constitució de la infantesa com a públic lector forma part de la gran extensió de l'alfabetització que es va produir en la societat occidental del segle XIX.

El fet que el gènere o etiqueta *Literatura infantil i juvenil* siga controvertit queda palés si llegim l'opinió ben contundent del crític novaiorqués Harold Bloom:

Qualsevol persona, de qualsevol edat, que llegeixi aquest volum veurà de seguida que jo no accepto la categoria de literatura infantil que tenia certa utilitat i distinció fa un segle, però ara massa sovint emmascara l'estupidització que està destruint la nostra cultura literària (Bloom, 2003).

Anem a pams, per abordar la qüestió cal començar per fer una caracterització de l'abast del concepte de LIJ, com ara la que ens forneix el professor alacantí Joan J. Ponsoda (1989: 47-48), que en diferencia quatre grups d'obres:

L'obra escrita per adults destinada a infants i joves.

L'obra escrita inicialment per un adult pensant en un lector heterogeni, generalment també adult, i que, per diverses circumstàncies que envolten aquest grup generacional que denominen infantesa i joventut (escola, família, tradició sociocultural, polítiques editorials...) se n'acaben apropiant, els lectors més joves.

L'obra escrita per xiquets i joves, generalment perquè la lligen uns altres lectors de la seua generació.

L'obra tradició oral que, tot i no nàixer originàriament vinculada només al món infantil, sí que és cert que la que perviu en estat oral, com ara la que forma part de

recopilacions, adaptacions, versions, etc., ha trobat el públic principal entre els infants i el joves. No és, per tant, literatura exclusivament infantil i juvenil, però sí que ho és en bona mesura.

Una primera constatació és aquesta: hi ha textos motivadors per l'alumnat i textos no motivadors. Sánchez Enciso i Rincón (1987: 102) remarquen el paper cabdal que ocupa la motivació en l'aprenentatge i, sobretot, en el de matèries tan poc tangibles com la literatura. Aquests autors apunten que «la motivación sólo se produce cuando el educando es capaz de percibir alguna relación entre lo que aprende y su propia vida personal». Allò que s'explica en la LIJ té a veure amb ells mateixos i, per tant, presenta un avantatge que no podem deixar de banda, sobretot quan hi ha una bona dosi de lectura que l'alumne ha de fer a casa, sol i *voluntàriament*.

Seguim el plantejament de Teresa Colomer quan diferencia les tres funcions bàsiques que aconsegueix la literatura infantil i juvenil: a) iniciar l'accés a la realitat oferida a través de la literatura i compartida per una societat determinada; b) desenvolupar l'aprenentatge de les formes narratives, poètiques i dramàtiques mitjançant les quals es vehicula el discurs literari; i c) oferir una representació articulada del món que serveix d'instrument i socialització a les noves generacions (Colomer, 1999: 15-62).

Allò que caracteritza la LIJ és la combinació d'uns valors socials i uns valors literaris, necessaris per al lector model al qual es destina aquesta producció literària. És per això que caldria establir algun criteri avaluatiu a l'hora de distingir els textos amb valor literari d'aquells altres que no el tenen:

Entre los textos artísticos que estimulan, mediante una práctica significativa creativa, la competencia literaria de los niños y aquellos otros textos que, sin ser textos literarios, se sirven interesadamente de la imagen de marca de la literatura infantil para competir en el mercado y ganarse a los lectores. [...] El fraude, en este caso, resulta incalificable, puesto que, al carecer de las virtualidades de la competencia estética, contribuyen decididamente a inmovilizar —cuando no a pervertir— la creatividad de sus destinatarios (Sánchez Corral, 1995: 4).

Aquesta via, la de destriar el gra de la palla en la LIJ, és una assignatura encara pendent, que reclamen docents i teòrics:

Podria objectar-se que no es pot evitar que el que passa fora de les aules hi entre també, bé siga en forma dels omnipresents *best sellers* o en forma de llibres de molt dubtosa qualitat. [...] I què? Passa això i continuarà passant, i passa també en el món adult, seria ridícul oposar-s'hi. Però el que seria més ridícul encara és que el sistema educatiu fóra còmplice d'aquesta situació ja sobrada de mitjans per arribar a qualsevol lloc, i no afavorira els llibres de qualitat: els que també existeixen entre els que promociona el mercat i aquells altres llibres que, a pesar de tots els seus valors, no tenen força per a fer-s'hi veure. (Fernández Paz, 2005: 120)

La literatura infantil i juvenil s'adapta necessàriament al destinatari a partir de dos principis fonamentals: la conveniència educativa i la comprensibilitat del text. En un estudi ben interessant, inclòs en Colomer (2002), Gemma Lluch resumeix aquests trets bàsics de la LIJ tot comparant obres amb un interès evident (que per a ella són les premiades) i obres que operen en les col·leccions merament comercials. Aquesta anàlisi complementa l'exhaustiva obra de Colomer (1998) en què l'autora ja feia palesa la introducció progressiva de recursos literaris més propers a la literatura canònica. Lluch analitza les obres des de cinc perspectives:

- a) Observa l'estudi a consciència que les editorials exerceixen sobre els paratextos, de manera que tota obra és inserida en una col·lecció clarament identificable. Per exemple, la inclusió de la franja d'edat (cada vegada més concreta) a què van adreçats els llibres. La col·lecció funciona com a horitzó d'expectatives del receptor, que espera un tipus de plaer determinat en la lectura.
- b) Analitza les característiques discursives principals. Hi ha una voluntat ferotge per a captar el lector des de la primera frase, en un paral·lelisme amb la ficció televisiva. Sobre el tipus de conflicte, destaca un apropament a la realitat casolana del futur lector en detriment de la imaginació. La progressió temporal és bàsicament linial i, quan es trenca, està indicada perfectament per marcadors temporals. Hi ha, també, una extensió del clixé en els escenaris, en els personatges, en els detalls i una aposta pel discurs directe, pel vocabulari clar i per l'exclusió de detalls secundaris, descripcions, etc. Només en la literatura premiada hi ha propostes discursives més arriscades.

- c) Les relacions intertextuals són explícites i explicades clarament. En la literatura més comercial tenen la funció d'enganxar el lector i solen apuntar a textos televisius, cinematogràfics. En canvi, en les obres premiades tenen una funció didàctica o informativa i els hipotextos són literaris.
- d) La LIJ actual es fa ressó del vocabulari propi del receptor potencial. Aquesta aposta pel llenguatge propi dels textos expositius és molt més clara en les obres comercials, mentre que en la premiada seria més pròxim a l'estil literari.
- e) Pel que fa a la ideologia, es desprén que «la ideologia dels autors actuals sembla correspondre als trets següents: pacifista, respecte a la diversitat, llenguatge políticament correcte, condemna de l'abús de l'alcohol, recuperació i superació de les contradiccions de la vida, etc. En la literatura premiada també es proposa una valoració del nostre passat històric, de la literatura com a ajuda per a ser lliures, de la tradició oral com a font de saber o dels avis com a transmissors de saviesa tradicional, literària, històrica i vivencial» (Lluch 2002: 81).

Pel que fa al seu establiment i consolidació, la situació actual de la LIJ presenta dues limitacions, a parer de Colomer (2002):

Per començar, hi ha una identificació gairebé total entre literatura juvenil i narrativa. El teatre, la poesia i les obres informatives són merament testimonials.

A més a més, hi ha un clar problema de política editorial que dificulta l'establiment d'un corpus d'obres de qualitat. Es publica massa i es descataloga ràpidament. Les editorials tracten la LIJ com un mer producte de consum i, sobretot a nivell didàctic o de programació a l'aula, la manca d'estabilitat fa difícil que els títols agafen un pes canònic.

Finalment, si ens referim als estudis sobre LIJ, constatem que els de caire sociològic cerquen informació sobre els lectors, els gustos d'aquest, la relació entre el llibre i el lector, etc. Són estudis que relacionats amb l'animació a la lectura. Uns altres estudis cerquen la manera d'integrar la LIJ en l'ensenyament, la relació entre literatura i ensenyament, l'adquisició de la competència literària,

etc. En aquest sentit, el treball de Gemma Lluch (1998) analitza la LIJ des de l'anàlisi del discurs i fa una aproximació a les claus interpretatives per a entendre la comunicació que es produeix entre l'adult que proposa un text i l'infant o jove que el llig. Teresa Colomer (1998) fa un estudi teòric sobre la LIJ a partir de qüestions com ara la representació literària del món, la fragmentació narrativa, la complexitat narrativa o interpretativa, amb anàlisi de qüestions no només literàries (situació de la dona, imatge de la família, tipus de conflictes plantejats, etc.). El camp d'investigació en LIJ és a ara per ara bastant obert, i s'hi poden observar treballs en diverses línies:

La imatge de la dona en la LIJ.

La relació text-imatge.

Els paratextos en la LIJ.

Els conflictes socials en la LIJ.

La literatura popular en la LIJ.

LIJ i l'adquisició del llenguatge.

LIJ i multiculturalitat (un enfocament al qual es vincula el grup d'Educació Literària, Cultura i Societat de la UV).

2.2 L'evolució de la literatura infantil i juvenil

L'estudi històric de la literatura infantil i juvenil escrita en català ha merescut els darrers anys una important atenció (Valriu, 1994, Lanuza, 1990, Lanuza-Llabata, 1993, Colomer, ed. 2002) . En relació a Catalunya, acostumen a diferenciar-se tres fases fins arribar a l'època actual. (Duran, 2002: 33). La primera, des del segle XIX fins a la Guerra Civil, són els anys de configuració i ascens d'una literatura infantil específica en català. La segona, del 1940 fins al 1962, són els anys foscos per a una literatura que no pot publicar-se pel fet de ser catalana. I, una tercera, del 1962 al 197, marcada pel resorgir d'una literatura on conflueixen les ànsies de democratització, la renovació pedagògica i el creixement editorial. Comencen a publicar-se títols que avui considerem clàssics contemporanis de literatura infantil i juvenil i que, en molts casos, encara es

mantenen com a lectura escolar: *El zoo d'en Pitus* d'en Sebastià Sorribas (1966), *La casa sota la sorra* d'en Joaquim Carbó (1966), *Rovelló* d'en Josep Vallverdú (1969). *Dídac*, *Berta i la màquina de lligar boira* de l'Emili Teixidor (1969).

La primera obra valenciana que podem considerar específicament adreçada al públic infantil són els *Cuentos per als meus chiquets (ensays de novela infantil)* de Vicent Pla i Mompó, de 1926. A aquesta obra seguiren altres de desigual qualitat que, gràcies a la infraestructura cultural que oferien les entitats valencianistes i alguns projectes editorials, gaudiren d'una certa continuïtat, per exemple *Contes per a infants. De la imaginació nòrdica*, de Joaquim Reig (1930) o el mític *Tombatossals*, de Josep Pascual Tirado (1930)

El 1952 aparegué un petit bestiari poètic amb el títol de *Bestioles (ni epigrames ni faules)* d'Enric Soler i Godes i editat per Lletres Valencianes. Un any després, la mateixa editorial trau a la llum *Joaquim i els seus amics*, de Josep Mascarell. Joan Fuster escriu *Un món per a infants* (1959). El 1964 Valor publicà el primer volum de *Meravelles i picardies. Rondalles Valencianes* en l'editorial L'Estel. Ja cap al final de la dècada serà Joan Fuster qui el 1969 publicarà en La Galera l'obreta sobre el cicle de l'arròs titulada *Abans que el sol no creme*.

La dècada dels setanta suposa l'inici del canvi en la producció de literatura infantil al País Valencià. La producció editorial d'aquests anys està molt directament lligada al món de l'ensenyament, ja que encara no hi ha un públic lector consolidat ni s'ha bastit l'entramat editorial necessari. De tota manera, és l'època que comencen a aparéixer nous autors de gran qualitat que preparen tímidament el camí per al que serà l'eclosió dels anys vuitanta i noranta. Podem destacar la figura de Carme Miquel, amb obres com *Un estiu a la Marina Alta* (1970), el recull *Açò diu que era* (1971) o *Marieta, o les bromes d'un rei* (1975).

El 1984, amb la introducció del valencià a l'ensenyament, començava a publicar literatura infantil i juvenil l'editorial Gregal, fundada l'any anterior. Les seues diverses col·leccions van donar abric als principals autors valencians de la literatura infantil i juvenil, alguns ja coneguts i altres nous valors que es donen a conèixer; és el cas d'Enric Valor, Empar de Lanuza, Rosa Serrano, Carles Cano, Vicent Pascual, Josep Franco, Josep Piera, Vicent Escrivà, Joan Pla, Pasqual

Alapont, Vicent Franch, Josep Lluís Seguí, Ferran Cremades, entre d'altres. És de destacar el projecte d'adaptació i publicació de les *Rondalles valencianes* d'Enric Valor.

Els primers anys de la dècada dels noranta es caracteritzen per la consolidació de les fites aconseguides en el període anterior. S'afegeixen noves editorials a la publicació d'obres de literatura infantil i juvenil. Podem assenyalar alguns noms representatius: Carles Cano (*No vull menjar*, 1993); Mercè Viana (*El vampir mellat*, 1991); Pasqual Alapont (*Me'n vaig de casa!*, 1996); Joan Pla (*Grafitis*, 1993); Joaquim González Caturla (*La cova del llop marí*, 1990); Rosa Serrano, (*Amanida de Bruixes*, 1994); Fina Masgrau (*La rata Marieta*, 1990); Carme Miquel (*Uns papers en una capsua*, 1997); Vicent Pascual (*L'enigma del medalló*, 1997); Isabel-Clara Simó (*Raquel*, 1995); etc

2.3 La literatura infantil i els nivells maduratius

Els adults mediadors en la progressió de les lectures dels infants necessiten guies contrastades de quins han de ser els textos que cal llegir per a cada etapa de l'evolució madurativa del xiquet. Entre els diversos treballs útils (Molist, 2008) destaquem una il·luminadora proposta de classificació de les lectures de l'àmbit de la LIJ proposada per la professora Cèlia Romea (1994). Tot seguit en farem una ullada.

a) Educació infantil (0-6)

En aquesta etapa, l'apropament al text poètic es fa mitjançant poesies o cançonetes senzilles vinculades al ritme, al moviment del cos, de les mans i en definitiva al joc, perquè així es convertiran també en actors que representen allò que estan recitant o cantant. La simplicitat tant del lèxic, com de l'estructura de les frases o del cabdal d'informació ha d'ésser la norma per triar un títol; tant dels poemes i de les cançons com de les narracions:

Els temes preferents són els relacionats amb el propi cos, i del món que els envolta: la vida diària de la casa o l'escola, de la família, els dies de la setmana, els animals domèstics, de granja o de bosc; i de costums i tradicions relacionades amb

el cicle natural: les estacions de l'any, els canvis de la natura i les festes corresponents, etc. Els personatges són bruixes, gegants, fades i situacions que sovint pertanyen a mons fantàstics. No es pot oblidar que, fins els vuit anys aproximadament, tant els elements animats com els més inanimats es poden convertir en éssers vius amb trets humans.

Seguint aquesta orientació, els llibres que cal recomanar-los seran fonamentalment d'imatges que narren petites històries: dibuixos de figures planes i pintades de colors, de caire realista i fàcilment identificables, sense lletra o amb un text complementari i fidel a la il·lustració, amb la finalitat d'estimular la lectura.

En aquest nivell maduratiu, sobre tot dels infants d'entre quatre i sis anys, la literatura més elaborada lingüísticament arribarà amb la narració de contes meravellosos tradicionals o moderns, relacionats amb el mon pròxim i real, llunyà i màgic o producte de l'encreuament d'ambdós a cau d'orella, en petits rolgles, tots asseguts al terra, aconseguint un clima màgic. Els contes, poden explicar-se, a més a més, mitjançant un suport audiovisual o auditiu electrònic. Un fons musical adequat, unes diapositives amb imatges representatives de l'acció, unes ombres xineses, etc. en un ambient fosc o, simplement, un titella de pal acompanyant a la història, pot engrandir la màgia de la paraula.

Wells (1988) apunta que l'aprenentatge de la lectura i de l'escriptura es prepara d'una manera ben intensa a través de la literatura, i molt especialment a través dels contes.

Diferents estudis psicològics -Freud, Jung, Fromm, Bettelheim, o Marc Soriano- mostren que el món irreal present a les narracions tradicionals té una funció catàrtica per a l'infant, donat que afecta al més profund de la seua personalitat. Segons les anàlisis de Folch (2004) el conte és una “eina diagnòstica, pedagògica i terapèutica”. Els «fantasmes» que produeixen por i angoixes dins de la ficció es fan petits i vulnerables. Els contes, per molt complicada que siga la situació inicial, sempre ofereixen solucions als problemes que pateix el protagonista i el lector o oient s'identifica primer amb el problema i més tard amb el final feliç que comporta la solució.

b) Educació primària (6-12)

En aquesta etapa pot haver-hi una graduació i diversificació progressiva, tant dels temes com de la forma de presentar-los. L'etapa comença amb uns nens neolectors i acaba quan finalitza la pubertat i comença l'adolescència. Durant tot aquest temps, el xiquet aconsegueix un progressiu coneixement tant del seu propi cos com del seu ambient i entorn. Això li permet apropar-se i interessar-se, poc a poc, per nous temes i aprofundir els ja coneguts i tractats pot ser cada vegada més gran. Durant tots aquests anys comença a destacar-se la personalitat i els interessos individuals. A l'inici de l'etapa, des dels sis o set fins als nou o deu anys, encara agraden els contes meravellosos tradicionals, però a poc a poc els temes demanats van canviant. Volen més complexitat psicològica dels personatges, i el temps de durada de l'aventura pot ser més llarg; depenent això del mitjà pel que es faça arribar el conte.

Els temes d'interés en són molts: contes o novel·les de fantasia, humor, amb presentació de móns llunyans, històries que poden representar la sensació de solitud, angoixa, sentir-se diferent, no estimat, problemes familiars, etc. De fet, han de estar inserits dins la idea d'aventura. L'aventura implica peripècia, necessitat de que el protagonista, de forma conscient, tinga que actuar per canviar una situació avorrida, desagradable o insuportable. La il·lustració va passant a segon terme. Ara, cada vegada és més un complement del text, que el xiquet és capaç de llegir i interpretar amb gradual autonomia.

Durant aquesta etapa –com encertadament remarca Cèlia Romea (1994)- és molt interessant no descuidar el paper de la poesia, tant la popular com la d'autor, a la biblioteca d'aula, i tenir-la present tant per apropar la paraula rimada i amb musicalitat per si mateix, com per utilitzar-la com a recurs. Certament, les ofertes han de ser de poemes entenedors i atractius, pel nivell lèxic, pels temes tractats, per la llargada del poema, etc. La lletra de les cançons de moda pot ser un bon motiu per començar a entrar a l'univers poètic. Durant aquest anys, és interessant conèixer i interpretar refranys. Descobrir el significat d'endevinalles, explicar acudits, i procurar que siguen els nens i adolescents els creadors de nous textos a partir de models i treball cooperatiu i individual.

2.4. Literatura popular, etnopoètica i jocs lingüístics

Literatura oral, literatura popular, literatura de tradició oral són diverses denominacions que s'han utilitzat al llarg del temps per referir-se a aquella literatura que s'ha transmés oralment d'una generació a una altra, una literatura variable per naturalesa, ja que el mateix procés de transmissió facilita que cadascú pugui recrear-la, transformar-la i utilitzar-la segons les necessitats de cada moment. És una literatura que es troba present en la vida quotidiana de la gent, en la comunicació que s'estableix entre les persones en el dia a dia, tot i que generalment no es té prou consciència del seu valor artístic ni de la importància que té com a fet cultural.

Aquesta literatura inclou les rondalles, les llegendes, els acudits, les parèmies, les endevinalles, els embarbussaments, les cançons, les fórmules rimades, els renoms i moltes altres formes, com es veurà més endavant.

L'any 1977, amb la publicació del llibre *Ethnopoetry: form, content, function*, la folklorista israeliana Heda Jason va introduir el nom d'*ethnopoetry* per referir-se a la ciència que estudia aquest tipus de literatura, un terme que el professor Josep M. Pujol va adaptar al català amb el terme d'etnopoètica i que des de fa anys s'ha utilitzat per denominar una assignatura del pla d'estudis de Filologia Catalana de la Universitat Rovira i Virgili.

El terme també s'ha divulgat a través del llibre *Introducció a l'Etnopoètica. Teoria i formes del folklore en la cultura catalana* de Carme Oriol, publicat l'any 2002 i s'ha utilitzat per donar nom al Grup d'Estudis Etnopoètics, constituït l'any 2005 en el si de la Societat Catalana de Llengua i Literatura de l'Institut d'Estudis Catalans. Entre els treballs que s'hi han gestat destaquen els vuit volums de proverbis catalans que constitueixen la *Paremiologia Catalana Comparada* de Sebastià Farnès, un treball realitzat durant el primer terç del segle XX però publicat entre els anys 1992 i 1999; el catàleg de les rondalles catalanes realitzat per Carme Oriol i Josep M. Pujol, publicat l'any 2003 amb el nom d'*Índex tipològic de la rondalla catalana*; i els diversos volums de l'inventari i dels

materials de l'Obra del *Cançoner Popular de Catalunya* publicats per Josep Massot i Muntaner des de l'any 1993.

2.4.1 Les rondalles populars

El conte popular o rondalla popular es pot definir com un text anònim transmés oralment i, ja des de ben viat, recollit per escrit en diverses col·leccions. Alguns contes tradicionals han esdevingut contes infantils. Però això no sempre ocorre: “De la classificació realitzada per Aarne-Thompson, sabem que només passen al món infantil les rondalles meravelloses, les d'animals i algunes “de fórmula” (Díaz-Plaja, 2002: 162).

Encara que la literatura de tradició oral no estiguera especialment dirigida als xiquets en el moment de la seua creació i difusió, des dels inicis de la seua fixació escrita, ha hagut una voluntat d'adreçar-se a aquesta audiència. Un exemple d'això són les obres de Perrault o Grimm. És per això que la bibliografia d'obres infantils ha inclòs una bona part de materials folklòrics. Una altra qüestió és si podem parlar de literatura popular quan ens en hi referim:

la literatura de tradició oral va perdre fa temps la seua caracterització de “popular”, en el sentit de compartida per la població d'una cultura. Ha estat justament el seu traspàs cap a una nova audiència, la constituïda pels infants, el que li ha permès mantenir la seua presència en l'imaginari col·lectiu. Pot afirmar-se, doncs, que el folklore com a forma literària viva radica essencialment en la literatura per a infants i forma part de la descripció d'aquest fenomen. (Colomer, 1998: 50)

Reproduïm el quadre elaborat per Teresa Colomer (Colomer, 1999: 82 i Colomer, 2000: 92) per explicar l'evolució del pas de la literatura tradicional popular a la literatura infantil autorreferencial, l'evolució que ens condueix a l'etapa actual, amb la introducció de nous valors i on la transgressió de codis i fòrmules pot ésser acceptada. Dins d'aquest esquema, cal remarcar el procés d'empobriment a què han estat sotmesos els contes tradicionals per l'efecte de les versions popularitzades per Walt Disney (Lluch, 2000).

2. Literatura per a infants i joves

	⇒ XVII	XVII ⇒ XIX	XIX ⇒ 1950	1950 ⇒ 1960	⇒ 1970
ETAPES	versions orals	textualització escrita: Basile/Perrault/Grimm	traspàs a la literatura infantil	refús	reformulacions
DESTINATARI	públic divers	membres de la cort estudiosos infants	infants	infants	infants escolars
VALORS EDUCATIUS		entretenir i instruir primera acció de censura	legitimació de la fantasia intensificació de la censura	anul·lació adequació als valors moderns	admissió de la transgressió introducció de nous valors límits morals
TIPUS DE TEXT	narració oral	conte moral: Perrault conte tradicional (i moral): Grimm	conte moral (tradicional): Perrault	conte tradicional adaptat versions cinematogràfiques (Disney)	relat literari relat paròdic (Disney) conte tradicional (Grimm) noves fórmules
CIRCULACIÓ SOCIAL	Literatura tradicional-popular		Literatura infantil-popular		Literatura infantil autoreferencial
INTERPRETACIONS		filològica	mítica i etnològica (formalista) (psicològica)	sociohistòrica marxista psicoanalítica	Estudis sobre literatura infantil: teories literàries teories feministes psicologia cognitiva

En l'àmbit valencià, la difusió de les *Rondalles valencianes* d'Enric Valor coincidí amb el moviment de recuperació lingüística i nacional, en el context de revaloració de la literatura de tradició oral:

La idea romàntica del folklore com a expressió de les essències nacionals va tenir, doncs, una nova revifalla i es va defensar com una literatura “del poble”, desenvolupada al marge tant de la literatura culta com de la imposició d'una llengua aliena. Aquesta concepció va convertir la literatura de tradició oral en idònia per ser rebuda com “la literatura infantil” per antonomàsia, i aquest fet va tenir repercussions immediates en l'ensenyament literari en l'escola bàsica. (Colomer, 1998: 53).

Per a aproximar els alumnes d'infantil i primària a l'obra rondallística d'Enric Valor, des d'uns textos associats als paisatges de les serres d'Aitana i Mariola que ens parlen d'un món de regnes mífics, poblats per reis i dames, camperols i cavallers, bruixes i gegants, serps, dracs i tot d'éssers extraordinaris resulta del tot interessant el disc compacte de Víctor Labrado, *Sendes i carenes* (Labrado, 2007). S'hi expliquen les rondalles “El gegant del romaní”, personatge esfereïdor que rapta gent i se l'emporta mar enllà, en una illa solitària; i “El castell d'entorn i no entorn”, que narra les peripècies de la Teresa de camí vers un castell, del qual tant se'n pot tornar com no. També “El castell de la torre vella”, “La cova dels vents”, “El drac de set caps”, “La llavanera” i “La bruixa safranera”.

La tasca pacient d'Enric Valor ha estat completada per altres treballs i, a hores d'ara, comptem un corpus de 246 rondalles valencianes (Beltran, 2007a) que ha diferenciat el professor Rafael Beltran, seguint el model de Carme Oriol i Josep

M. Pujol (2003), que ens mostren com la nostra tradició particular s'insereix dins un marc universal:

La classificació relacionada ens permetrà entendre millor la pròpia tradició valenciana: no veure-la aïllada i excepcional, dins un paradís romàntic, idíl·licament pur i impermeable, sinó dins una normalitat cultural i artística universal. I la constatació d'aquesta universalitat no farà minvar ni un gram —ans al contrari— la importància i el valor de les versions valencianes. Perquè la qualitat, en tradició oral, no es mesura per originalitat temàtica, sinó per capacitat d'expressió i voluntat de supervivència. Supervivència constatada d'un inestimable tresor del passat i present que voldríem gaudir i compartir. (Beltran, 2007b)

El coneixement i divulgació d'aquest patrimoni, particular i universal, que ha de partir de l'escola, ens obri les portes a reconèixer i construir el nostre imaginari popular:

Hi aprenem que les bruixes, els gegants, els geperuts, els nans i els herois; les llimes, els lliris blaus i les roses de l'amor; les velletes, els arbres, els cavallers i les princeses que hem creat i recreat al llarg de la història ens delaten com una tribu atàvicament cohesionada, que comparteix amb mallorquins i catalans no solament el lligam de les paraules, sinó també les formes de la fantasia. I hi entenem, per fi, que aquesta fantasia ens fa particulars i alhora universal: que els qui ens hem criat amb el conte de Peret i Margariteta som diferents i al mateix temps iguals que tots els xiquets del món que han escoltat les múltiples versions del tipus ATU, 720: "*The Juniper Tree (previously My Mother Slew Me, My Father Ate Me)*". (Borja, 2007)

Com hem vist, hi ha uns vasos comunicants entre literatura oral de tradició popular i la configuració de la literatura per a infants:

la complexa relació entre literatura oral i escrita, ja des dels inicis del traspàs del folklore com a referent col·lectiu a través de la seva divulgació en la literatura per a infants, la reformulació de les rondalles realitzada per la literatura infantil actual i els nous límits morals i literaris establerts per aquesta literatura (Colomer, 2000: 90)

Pensem que una bona pràctica escolar és aquella que està atenta a les manifestacions literàries més contemporànies i que, al temps, no deixa de banda els materials que ens forneix la cultura popular d'arrel tradicional, que ens connecta a un imaginari col·lectiu. Aquest pensament és també el de molts mestres que hi estan conscienciats:

en les etapes d'infantil i primària la cultura popular, i especialment la literatura tradicional, continua sent un dels instruments més eficaços de què disposen els ensenyants per facilitar tant l'aprenentatge oral del català als infants que no el tenen com a llengua familiar com també l'adquisició de les habilitats relacionades amb la llengua escrita, especialment la lectura, al conjunt dels alumnes (Codina, 2009: 6)

Les rondalles i la contística, entre d'altres aportacions, ens aproximen al fons universal de l'univers màgic:

Potser la gran aportació de les rondalles meravelloses a l'educació és aquella capacitat de provocar l'encontre sense tensions de l'univers màgic amb la realitat estricta i severa. El llenguatge simbòlic amb les coses quotidianes que hi són simbolitzades. Aquesta és la lliçó sàvia dels contes antics. Una saviesa que ens facilita el coneixement del món i els seus múltiples, ignorats matisos, alhora que ens permet la maduració de l'equipatge d'emocions amb les quals, inevitablement, hem d'encarar-nos a la vida. (JANER MANILA, 1995: 97)

La professora Pascuala Morote, destaca les potencialitats pedagògiques del conte en l'ensenyament (Morote, 2002): peça clau en la formació literària del nivell de l'Educació Primària:

- component fonamental per al desenvolupament de les habilitats lingüístiques.
- mitjà d'afirmació cultural.
- pont cap a les actituds del món dels adults.
- foment del "saber escoltar".
- creador de "víncles d'afectivitat".

En aquesta línia exposa algunes propostes d'aplicació a l'aula (Morote, 2002):

- Transcripció de contes recopilats directament pels alumnes
- Creació de contes de tema lliure per a la seua narració oral
- Tècniques de creació o recreació de contes (de paraula i paraula; de paraula i música, de paraula i imatge, de paraula, gest i moviment, tallers per al conte i noves tecnologies).

Enfocades a l'àmbit específic de les llegendes, la mateixa professora fa propostes i dóna pautes per al seu ús didàctic en nivells educatius tant universitaris com no universitaris (Morote, 2010: 103-117).

Per la seua banda, la professora mallorquina Caterina Valriu (2002) resumeix en tres els perills a què es veuen sotmeses les rondalles en la seua difusió actual.

En primer lloc, l'imparable procés d'infantilització, estandardització i banalització de les rondalles que es trivialitzen fins a perdre tota la força que com a herència cultural de la tradició popular havien servat al llarg dels segles.

En segon lloc, l'empobriment cultural que suposa la reiteració sistemàtica d'algunes rondalles que s'han fet molt populars en detriment de la variació i també de la coneixença dels formes més autòctones que ens arrelen al nostre patrimoni cultural.

Finalment, la confusió que es provoca entre els lectors més petits quan s'abusa sistemàticament de la inversió i el capgirament dels rols tradicionals perquè sí, sense proposar alternatives vàlides o eliminant els referents negatius.

Els materials populars són presents a la LIJ. Cal reconèixer-los, per poder activar el seu ús pràctic. La professora Catalina Valriu (1998) ha classificat l'ús dels materials populars tradicionals en quatre grans blocs, segons l'actitud de l'autor en relació a l'herència folklòrica que és present en la seua obra. Així, podem parlar:

d'un ús referencial quan els temes o motius folklòrics són emprats directament, sense sotmetre'ls a cap mena de distorsió ni dotar-los de sentits diferents.

d'un ús lúdic quan els elements de les rondalles es capgiren, descontextualitzen, barregen o reinventen amb una intenció essencialment festiva i de diversió.

d'un ús ideològic en les obres on l'herència folklòrica és dotada d'un contingut ideològic determinat amb una intenció essencialment formativa o adoctrinadora, a vegades de caràcter antiautoritari, altres ecològic, reivindicatiu, etc. Seria el cas del conte "El savi rei boig" d'Empar de Lanuza.

finalment, l'ús humanitzador seria aquell on els personatges o les situacions de les rondalles deixen de ser plans i maniqueus. Els personatges van més enllà els rols de simples "actants" per assumir sentiment i actituds plenament humanes i les situacions es fan més complexes i matisades. A tall d'exemple podríem citar les nombroses bruixes humanitzades de la literatura catalana dels darrers temps.

2.4.1 La literatura oral i jocs lingüístics

Seguirem les propostes del professor Ramon Bassa (1995) per tal de caracteritzar la literatura oral, en relació a les seues possibilitats d'exploració didàctica a l'aula.

- a) Un cert ritme fonètic. Memòria. El llenguatge oral tradicional es basava moltes de vegades en un ritme intern de la llengua, que prenia la forma del vers, de l'accent i de la rima per ajudar a la memòria, a ser recordada. Així trobem fórmules d'inici a les rondalles: "Això era i no era, bon viatge faça la cadenera", "camina caminaràs" per començar les narracions; la rima i el vers per a les endevinalles:
- b) L'ús de la metàfora. Per cridar l'atenció dels oients i fer atractiu el missatge, la literatura oral incorpora al seu discurs de metàfores, molt usades a les endevinalles, els refranys i les rondalles.
- c) La qualitat expressiva. La capacitat d'atracció que té la literatura oral per atreure la nostra atenció a partir de la riquesa lèxica que presenta,
- d) Connectar amb alguna experiència de la col·lectivitat. L'imaginari col·lectiu. Al llarg del temps la literatura tradicional s'ha anat amarant de la manera pròpia d'expressar-se de cada poble, i així la mateixa rondalla la podem trobar a països diferents amb noms i personatges diferents, però contenint la mateixa simbologia.
- e) L'exploració discursiva. En aquest cas designaríem per exploració discursiva el desplegament de les possibilitats semàntiques i funcionals que tenen les paraules per ampliar el seu camp i causar-nos un impacte.
- f) Connectar amb els sentiments humans. Si no fos perquè connecta amb els sentiments humans, la literatura oral popular no hauria arrelat entre el poble i no hauria estat recordada.
- g) Organitzar el món. Donar-li un sentit. La literatura oral tradicional és un reforçament d'aquesta concepció i ens ajuda a entendre el món des d'un lloc mental.

Llenguatge i joc són cares d'una mateixa moneda. Marina Yagüello ens ho recorda:

La lengua es un juego, una estructura, cuyas reglas están falseadas, que permiten todas las trampas, todos los golpes discutibles, sin que sea posible siquiera disumular con precisión el conjunto de los golpes permitidos y el de los prohibidos. Y, sin embargo, desde que hay reglas, no se puede decir tampoco que todos los golpes están permitidos. El lenguaje lleva en sí mismo su propia subversión y es lo que hace decir a Jakobson: “A la teoría de la adecuación del verso al espíritu de la lengua oponemos la de la violencia organizada, ejercida por la norma poética sobre el lenguaje”. “El lenguaje ha sido dado al ser humano para hacer de ello un uso superrealista”, decía Bretón, en el *Manifiesto del Surrealismo* y Boris Vian se preguntaba, en *Los constructores del Imperio* si las palabras no estaban hechas precisamente para jugar con ellas. (Yagüello, 1983)

Seguint aquest camí de reivindicació del joc lingüístic, Gabriel Janer Manila ha defensat el que té de joc el llenguatge poètic o literari:

és el joc, precisament, allò que confereix la poèticitat a les paraules. Un joc tot de sonoritats, de ritmes, de significats, que acabarà per ordenar un text. La poesia, doncs, procedeix del joc i el joc és llibertat, invenció, fantasia i disciplina al mateix temps (...) perquè la llengua no es troba únicament al costat dels lingüistes sinó que està decididament al costat del joc. (JANER MANILA, 1986: 23).

Fins i tot, l'autor mallorquí arriba a considerar el joc lingüístic un objectiu didàctic principal:

és especialment important la consideració de la paraula com a objecte transicional, perquè és el suport de les representacions simbòliques i la base sobre la qual s'organitza l'experiència. I, per altra part, la paraula és una de les primeres joguines, una joguina immaterial que permet una creativitat infinita. Redescobrir el plaer del joc amb la paraula hauria d'ésser un objectiu principal de la didàctica. (Janer Manila, 1982: 54-55).

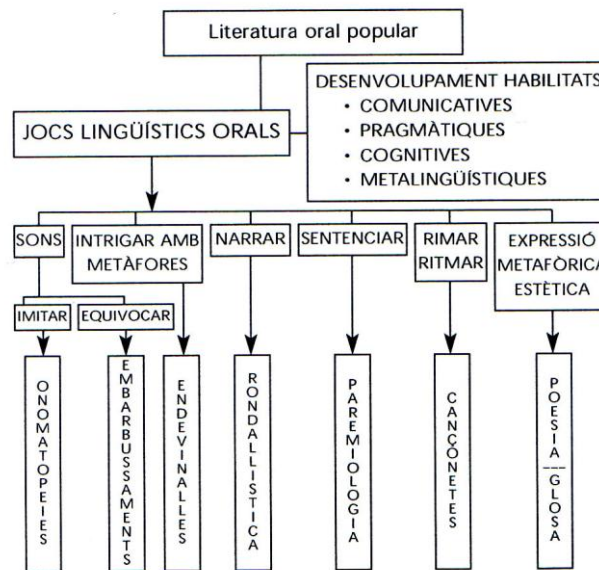
Per aproximar-nos a la diversitat de jocs lingüístics, adaptem la proposta de tipologia dels jocs de llenguatge de Tomàs Motos (Motos, 16-17).

CLASSE	FONAMENT LINGÜÍSTIC	JOCs I ALTRES MANIFESTACIONS LITERÀRIES
Jocs amb el so	La matèria fònica	Al·literació Paranomàsia Rima Embarbussament Retafila Poesia fonètica

2. Literatura per a infants i joves

Jocs amb lletres	La forma de les paraules: distribució de la matèria gràfica i fònica	Anagrama Palíndrom Metagrama Contrapet Tautograma Pangrama Lipograma Univocalisme Cal·ligrama Lletrisme Concretisme
Llenguatge-Jo	Experiència íntima del parlant: interpretació subversiva del codi	Paraules maleta Nou diccionari
Jocs semàntics	El significat de les paraules: sentit	Jocs de paraules Calambur
Enigmes	El significat de les paraules: ambigüitat i confrontació	Endevinalla Logogrif Jeroglífic Xarada Encreuat
Intertextualitat	Relació del text amb altres textos	Cita lúdica Paròdia Centó Collage Jocs surrealistes
Ruptura amb la norma	Infraccions sintàctiques Infraccions semàntiques Infraccions de la gramàtica del discurs	Paradoxa Enumeracions i inventaris Cercle viciós Jocs basats en la recursivitat Acudit

Per la seua banda, el professor mallorquí Ramon Bassa anomena “jocs lingüístics” aquelles formes de la literatura oral popular que, mitjançant l’ús creatiu del llenguatge, es presenten de manera lúdica per tal de produir plaer i entreteniment entre els receptors. Per tant, els jocs lingüístics són una eina eficaç per desenvolupar la comprensió i l’expressió orals de forma atractiva. Farem tot seguit una relació (en aquest sentit, és també molt esclareidor el treball de Marta Insa, 2008).

- a) Les onomatopeies. Estan lligades a l'estructura fonètica de cada llengua, al mateix temps que a la captació cognitiva de la llengua pròpia. Podem començar el treball amb les onomatopeies lexicalitzades, aquelles que ja figuren com a tals al diccionari i que s'han convertit en mots concrets (Bassa, 1991). Per exemple: *atxim, bup-bup, bum, bum-bum, catacrac, catric-catrac, clac, clam, clasc, cloc-cloc, cloc-piu, crac, crec, cric-crec, fru-fru, gloc-gloc, gong, ning-nang, ning-ning, nyac, nyam-nyam, nyec, nyec-nyec, nyic, nyic-i-nyac, nyic-nyic, nyigo-nyigo, paf, pam, patapam, pataplaf, patatxap, pif-paf, pim-pam, plof, puf, pum, ran-ran, ric-rac, taf-taf, tam-tam, etc.*
- b) Els embarbussaments. Introdueixen els fonemes com un joc i una activitat agradable (Bassa, 1991).
- c) Les endevinalles. Fan part de l'enigmística metafòrica de la literatura oral popular. Presenten un doble joc: per una part, un joc d'enginy a resoldre i, per l'altra, la forma de realització parteix, generalment, de la metàfora (Bassa, 1993).
- d) Els refranys i les frases fetes. Podem treballar amb activitats didàctiques com ara, completar refranys, encertar refranys, explicar-ne el sentit, fer-ne un recull, etc. (Bassa, 2000).

- e) Les canterelles i cançonetes infantils. Estudiades per Bassa, 1995. Procurarem emprar mostres de peces etnoliteràries populars: quartetes, quintetes, tornades, cançons llargues i romanços, cançons acumulatives, fòrmules i cançons de jocs, endevinalles, entrebancallengües, tornaveus, oracions burlesques, befes, pregons, etc. En aquest sentit seguim les indicacions dels treballs de recopilació del patrimoni oral valencià:

reivindicar la nostra herència etnocultural no ha de significar necessàriament tornar a referents antiquats o a mentalitats i ideologies caduques: es pot innovar amb un llenguatge propi. Tampoc no cal vincular la recuperació amb un esforç contracorrent i inútil, al marge de les expectatives de la gent. S'han de potenciar els estímuls que contribuïsquen a crear una consciència del valor patrimoni (un orgull pel que es té) i a vincular el fet etnomusical amb contextos lúdics i participatius (Monjo, 2009: 299)

- f) Poemes i glosses. L'univers de la improvisació oral cantada té un camí a recórrer dins l'ensenyament creatiu de la llengua i la literatura. Versificadors, versadors, col·loquiers, cants d'estil al País Valencià, glosses a les Balears i nyacres, corrandes o jotes al Principat, diferents maneres i estils de cantar improvisant. A Mallorca i Menorca se'n diuen glossadors i les tècniques que utilitzen per crear la poesia oral són iguals de les de la resta del món. Darrerament s'hi han divulgat interessants propostes didàctiques per acostar el món de la improvisació entre les noves generacions (Munar, 2008).

Referències bibliogràfiques

BASSA, Ramon (1995) "Els jocs lingüístics orals aplicats a l'ensenyament de la llengua", *Llengua i ús*, 3, pp. 50-54.

BASSA, Ramon *et alii* (1991) *Llengua de pedaç. Onomatopeies i embarbussaments. Classificació i ús didàctic*, Palma de Mallorca: Moll.

BASSA, Ramon *et alii* (1993) *Una cosa que no és cosa... Les endevinalles a l'escola*, Palma de Mallorca: Moll.

2. Literatura per a infants i joves

BASSA, Ramon *et alii* (1995) *Serra mamerra. Canterelles i cançonetes per a infants*, Palma de Mallorca: Moll.

BASSA, Ramon *et alii* (1996) *Tris-tras. Les rondalles a l'escola*, Palma de Mallorca: Moll.

BASSA, Ramon *et alii* (2000): *Qui barata el cap es grata. Els refranys i les frases fetes a l'escola*, Palma de Mallorca: Moll / Govern de les Illes Balears. Conselleria d'Educació i Cultura.

BELTRAN, Rafael (2007a) *Rondalles populars valencianes: antologia, catàleg i estudi dins la tradició del folklore universal*, València: PUV.

BELTRAN, Rafael (2007b) "Universalitat de la rondalla valenciana", *El País, Quadern [CV]*, 27-XII-2007, pp. 2-3.

BLOOM, Harold (2003) *Contes i poemes per a nens extraordinàriament intel·ligents de totes les edats*, Barcelona, Empúries.

BORJA, Joan (2007) "L'imaginari popular", *El País, Quadern [CV]*, 27-XII-2007, pp. 1-2.

CODINA, Francesc (2009) "La cultura tradicional i la formació dels mestres", *Escola Catalana*, 457, pp. 6-7.

COLOMER, Teresa (1998) *La formació del lector literari*, Barcelona: Barcanova.

COLOMER, Teresa (1999) *Introducción a la literatura infantil y juvenil*, Madrid: Síntesis Educación.

COLOMER, Teresa (2000) "La formació i renovació de l'imaginari cultural: l'exemple de la Caputxeta Vermella", LLUCH, Gemma (ed.) *De la narrativa oral a la literatura per a infants: invenció d'una tradició literària*, Alzira: Bromera, pp. 55-92.

COLOMER, Teresa (coord.) (2002) *Siete llaves para valorar las historias infantiles*, Madrid: Fundación Germán Sánchez Ruipérez.

COLOMER, Teresa (ed.) (2002) *La literatura infantil i juvenil catalana: un segle de canvis*, Bellaterra: ICE-UAB.

DÍAZ-PLAJA, Anna (2002) "Les reescriptures a la literatura infantil i juvenil dels últims anys", COLOMER, Teresa (ed.) (2002) *La literatura infantil i juvenil catalana: un segle de canvis*, Bellaterra: ICE-UAB, pp. 161-170.

2. Literatura per a infants i joves

DURAN, Teresa (2002) “L’evolució històrica al llarg del segle”, COLOMER, Teresa (ed.) (2002) *La literatura infantil i juvenil catalana: un segle de canvis*, Bellaterra: ICE-UAB, pp. 31-45.

FERNÁNDEZ PAZ, Agustín (2005) “Ací, negre sobre blanc, regeixen altres lleis”, BALLESTER, Josep – MÍNGUEZ, Xavier (eds.) (2005) *La sabateta de vidre*, Catarroja: Perifèric edicions, pp. 103-121.

FOLCH, Lluís (2004) *El món dels infants en els contes. Anàlisi psicopedagògica*, Barcelona: Universitat de Barcelona.

INSA, Marta (2008) *Refransys, frases fetes i contes populars*, Alzira: Fundació Bromera per al Foment de la Lectura.

JANER MANILA, Gabriel (1982) *Cultura popular i ecologia del llenguatge*, Barcelona: CEAC.

JANER MANILA, Gabriel (1986) *Pedagogia de la imaginació poètica*. Barcelona: Fundació de Serveis de Cultura Popular / Alta Fulla.

JANER MANILA, Gabriel (1995) *Literatura infantil i experiència cognitiva*, Barcelona: Pirène.

LABRADO, Víctor (2007) *Sendes i carenes: el món d'Enric Valor*, València: Escola Valenciana (CD).

LANUZA, Empar de - LLABATA, Teresa (1993) “Panorama de la LIJ en la Comunidad Valenciana”, *Cuadernos de Literatura Infantil y Juvenil*, 48, pp. 8-22.

LANUZA, Empar de (1990) “La literatura infantil al País Valencià”, Garcia, Carles - LLUCH, Gemma (eds.) (1990) *Teoria i pràctica al voltant de la literatura per a infants i joves*, València: Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, pp. 61-79.

LLUCH, Gemma (1998) *El lector model en la narrativa per a infants i joves*, Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona; Castelló de la Plana: Universitat Jaume I; València: Universitat de València.

LLUCH, Gemma (2000) “Dels narradors de contes a Walt Disney: un camí cap a l’homogeïtzació”, LLUCH, Gemma (ed.) *De la narrativa oral a la literatura per a infants: invenció d’una tradició literària*, Alzira: Bromera, pp. 17-53.

2. Literatura per a infants i joves

- LLUCH, Gemma (2002) “Perspectiva de futur: les propostes narratives a finals de segle”,
- COLOMER, Teresa (ed.) (2002) *La literatura infantil i juvenil catalana: un segle de canvis*, Bellaterra: ICE-UAB, pp. 69-85.
- MOLIST, Pep (2008) *Dins del mirall. La literatura infantil i juvenil explicada als adults*, Barcelona: Graó.
- MONJO, Joan-Lluís (2009) *El cançoner popular de Tàrbena. Recopilació i estudi lingüístic*, Alacant: Universitat d'Alacant. Departament de Filologia Catalana.
- MOROTE, Pascuala (2002) “El cuento de tradición oral y el cuento literario: de la narración a la lectura”, MENDOZA, Antonio (ed.) (2002) *La seducción de la lectura en edades tempranas*, Madrid: Ministerio de Cultura, Educación y Deporte, pp. 159-197.
- MOROTE, Pascuala (2010) *Aproximación a la literatura oral*, Catarroja: Perifèric.
- MOTOS TERUEL, Tomás (1999) *Juegos creativos de lenguaje*, Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela.
- MUNAR, Felip (2008) *Jo vull ésser glossador*, Palma de Mallorca: Edicions Documenta Balear.
- ORIOL, Carme - PUJOL, Josep M. (2003) *Índex tipològic de la rondalla catalana*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura.
- ORIOL, Carme (2002) *Aproximació a l'etnopoètica. Teoria i formes del folklore en la cultura catalana*, Valls: Cossetània.
- PAGÈS, Vicenç (2006) *De Robinson Crusoe a Peter Pan: un cànon de literatura juvenil*, Barcelona: Proa.
- PONSODA, Joan Josep (1989) “Literatura infantil, lectura i educació (reflexions sobre unes necessitat)”, *La rella*, 7, pp. 47-59.
- RINCÓN, Francisco - SÁNCHEZ-ENCISO, Juan (1987) *Enseñar literatura*, Barcelona: Laia.
- ROMEA, Celia (1994) “La literatura infantil, una especulació”, *Temps d'Educació*, 12, pp. 21-43.
- SÁNCHEZ CORRAL, Luis (1995) *Literatura infantil y lenguaje literario*, Barcelona: Paidós.
- SÁNCHEZ-ENCISO, Juan (2007) *(Con)viure en la paraula. L'aula com a espai comunitari*, Barcelona: Graó.

2. Literatura per a infants i joves

TEIXIDOR, Emili (2002) “Literatura juvenil: una literatura de gènere”, NOGUERO, Joaquim (ed.) (2002) *Literatura per a joves, de la creació a la comunicació*, Sabadell: Fundació Caixa Sabadell, pp. 27-29.

VALRIU, Caterina (1994) *Història de la literatura infantil i juvenil catalana*, Barcelona: Pirene.

VALRIU, Caterina (1998) *Influències de les rondalles en la literatura infantil i juvenil catalana*, Palma de Mallorca: Moll.

VALRIU, Caterina (2002) “Narrativa oral i literatura infantil: un joc de complicitats”, COLOMER, Teresa (ed.) (2002) *La literatura infantil i juvenil catalana: un segle de canvis*, Barcelona: ICE de la UAB, pp. 59-67.

WELLS, Gordon (1988) *Aprender a leer y escribir*, Barcelona: Laia.

YAGUELLO, Marina (1983) *Alicia en el país del lenguaje: para comprender la lingüística*, Madrid: Mascarón.